

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/61-66>

Aygün Əzimova
Bakı Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
aygunazim@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8652-8249>

AXC dövrü mətbuatı Şirməmməd Hüseynovun tədqiqatlarında

Xülasə

Müstəqillik qazanıldıqdan sonra mətbuat tarixinin yenidən tədqiqi və dövrün gerçəklərinə yeni baxış bucağından aydınlıq gətirilməsi bugünkü günümüzün vacib məsələlərindəndir. Məqalədə milli mənəvi irsimizin tədqiqatçısı Şirməmməd Hüseynovun Azərbaycan mətbuatının açılmamış səhifələrinə, tədqiqatlardan kənarda qalan mətbu orqanlara, yaradıcılığı az öyrənilən şəxsiyyətlərinə, sovet dövründə siyasi səbəblərdən üzərinə qadağa qoyulan faktlara, təhrif olunan hadisələrə, xüsusilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü ilə bağlı 1991-2018-ci illər araşdırmaları tədqiq və təhlil edilir.

Bu tədqiqatlardan aydın olur ki, Ş. Hüseynov faktlara, hadisələrə, problem və şəxsiyyətlərə azərbaycançılıq ideyasının prinsipləri əsasında qiymət vermişdir. Məqalədə alimin müxtəlif illərdə çap olunmuş elmi əsərlərinin təhlilindən aydın olur ki, o, AXC dövrünü birmənalı olaraq obyektiv istiqamətdə araşdırmışdır.

Ş. Hüseynovun “Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918 – aprel 1920)” adlı üçcildliyi ölkə daxilində gedən proseslərə münasibətləri, əks qüvvələrin maraqlarını öyrənmək, tariximizi obyektiv, sistemli, faktlar əsasında araşdırmaq baxımından dəyərli mənbə kimi qiymətləndirilir.

Məqalədə bu tədqiqatlarda alimin vətəndaşlıq mövqeyi də dəyərləndirilir, tədqiqatların aktuallığı xüsusi təhlil edilir.

Açar sözlər: *Şirməmməd Hüseynov, tədqiqat, təhlil, mətbuat, demokratik, dövlət quruculuğu, istiqlal*

Aygun Azimova
Baku State University
PhD in Philology
aygunazim@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8652-8249>

The Period Press of ADR in Shirmammad Huseynov`s Researches

Abstract

Re-examining the history of the press after gaining independence and shedding light on the realities of the time from a new perspective is one of the important issues of today. This article focuses on Shirmammad Huseynov`s research. A scholar of our national spiritual heritage, from 1991 to 2018, regarding the unexplored pages of Azerbaijani press, press organizations excluded from research, lesser-known personalities, facts banned for political reasons during the Soviet era, and distorted events, particularly those related to the period of the Azerbaijan Democratic Republic (ADR).

These analyses reveal that Shirmammad Huseynov evaluated facts, events, issues, and personalities based on the principles of Azerbaijani nationalism. Through the analysis of his scientific works published over the years, it becomes clear that he investigated the ADR period with an objective approach.

Hüseynov's three-volume work *Parliamentary Reports and Comments* (November 1918 – April 1920), published in the *Azerbaijan* newspaper, is considered a valuable source for studying the interests of opposing forces, understanding the processes taking place in the country, and researching our history objectively, systematically, and based on facts.

This article also evaluates the scholar's civic stance in these studies, and critically analyzes the relevance of his research.

Keywords: *Shirmammad Hüseynov, research, analysis, press, democratic, state-building, independence*

Giriş

Azərbaycan jurnalistikasının tarixən əldə etdiyi və özünüküleşdirdiyi keyfiyyətləri öyrənmədən onun cəmiyyət üçün bugünkü əhəmiyyətini qiymətləndirmək mümkün deyil. “Mətbuatın rolunu, vəzifəsinin əhəmiyyətini öyrənmək üçün onun tarixini nəzərdən keçirmək lazımdır” (Hüseynov, 2001, s. 70).

Tarixi həqiqətləri və gerçəklikləri, dövrün fakt, hadisə və problemlərini təhrifsiz, yeni müstəvidə obyektiv araşdırmaq xüsusilə bugünkü tədqiqatçıların qarşısında duran vacib məsələlərdəndir. Azərbaycan mətbuatının yorulmaz tədqiqatçısı Ş. Hüseynovun “tarixin qaranlıq qalan” səhifələrinə həqiqət axtarışına çıxan elmi araşdırmaları gələcək alimlər üçün bir yol xəritəsi oldu. “Keçmişimizi öyrənmək, dərk etmək, ondan faydalanmaq və ibrət dərsi götürmək” (Hüseynov, 2004, s. 315) Ş. Hüseynovun müstəqillik dövrü fəaliyyətinin əsas qayəsi olmaqla bərabər, yeni elmi mühit üçün aşladığı əsas prinsip olub.

Tədqiqat

Ötən əsrin 80-ci illərindən Azərbaycan mətbuatının açılmamış səhifələrinə, sovet ideoloji qadağalarına görə tədqiqatlardan kənarda qalan mətbu orqanlara, onun səthi öyrənilən şəxsiyyətlərinə, təhrif olunan faktlara yeni prizmadan tarixi-müqayisəli təhlil əsasında yanaşılan bu araşdırmalar yüz əlli ilin tarixinin öyrənilməsində və tədqiq edilməsində böyük rol oynayır. “Tarixi keçmişimizi, kökümüzü dəqiq və dürüst öyrənməyin ən mötəbər mənbələrindən biri – zamanın kollektiv yaddaşı hesab edilən” (Hüseynov, 2004, s. 23) mətbuatı tariximizin, “ağ ləkələrin” aradan qaldırılması üçün zəngin mənbə, qiymətli və əvəzsiz məxəz kimi qiymətləndirən Ş. Hüseynovun araşdırmalarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün, bu tarixi-mənəvi xəzinəmizin tədqiqi ayrıca yer tutur.

Yeni müstəqillik dövründə Azərbaycanda aparılan demokratik islahatlardan biri də soykökü-müzə, dövlətçilik tariximizin obyektiv araşdırılmasına istiqamətlənmişdir. Bu sırada Ş. Hüseynovun ilk demokratik dövlətimizin tarixinin tədqiqi ilə bağlı dəyərli əsərləri diqqətəlayiqdir. Adları və yazdıqları qadağan edilmiş istiqlal mücahidlərinin milli azadlıq və ədalət uğrunda mübarizələrini “Milli haqq və ədalət axtarışında” (Hüseynov, 2004) aramaq, mənəvi irsimizin açılmamış səhifələrini açmaqla tarixi yaddaşımızı “Mənəvi irsimiz və gerçəklik”də (Hüseynov, 2004) vərəqləmək, Vətən tariximizi “Mətbu irsimizdən səhifələr”də (Hüseynov, 2007) mənimsəmək, bugünkü günümüzün reallıqları ilə tarixi keçmişimiz arasında əlaqələri və bağları “Müstəqilliğin çətin yolu... Reallıqlar, düşüncələr” (Hüseynov, 2009) əsərlərində öyrənmək baxımından alimin araşdırmaları böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədqiqatlarda tarixi sənədlər, uzun illər yasaq altında saxlanmış arxiv materialları əsas yer tutur. Burada təqdim olunan materiallar Azərbaycan jurnalistikasının enişli-yoxuşlu inkişaf yolunu, tarixi təcrübəsini təqdim etməklə yanaşı, AXC dövründə dövlətçilik ənənələrinin yaranmasında və formalaşmasında böyük rol oynayan mətbuatın keçdiyi yola xüsusi nəzər salınır, müasirlik və aktualıq baxımından qiymətləndirilir.

1. AXC dövrü ilə bağlı tədqiqatlar

“28 May” İstiqlal gününü millətinin “daim yaddaş təqvimində Azərbaycan tarixinin ən böyük günü” (Hüseynov, 2004, s. 25) kimi dəyərləndirən Ş. Hüseynov yazır: “O günlərin rəsmi müraciətlərindən birində deyildiyi kimi, qan dəryasında” batıb-çıxan Azərbaycan türk milləti öz müqəddəratını öhdəsinə aldı, qəti mətanət və fədakarlıq əzmi ilə sərbəst dövlət həyatını yaşamağa üz qoydu” (Hüseynov, 2004, s. 25). Ş. Hüseynov 1919-cu ildə “Azərbaycan” qəzetində istiqlal fəthatına başçılıq etmiş şəxsiyyətlərin – Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Nəsim bəy Yusifbəylinin,

Fətəlixan Xoylunun, Həsənbəy Ağayevin, Axund ağa Ağaalizadənin dərc edilmiş hesabat xarakterli məqalələrinin transliterasiyasını təqdim edir.

“Birinci Respublikamızın qısa, şərəfli və çətin yolu” (Hüseynov, 2004, s. 360) adlı məqaləsində AXC-nin həyata keçirdiyi islahatlar, yaratdığı dövlət atributları, milli ordu quruculuğu, torpaqlarını qorumaq kimi fəaliyyətini qiymətləndirir. Tədqiqatçı-alim elmi obyektivlik əsasında tarixi gerçəkliyin bütöv mənzərəsini yaradaraq Bakıda və ölkənin digər şəhər və qəzalarında daşnak-bolşeviklərin həyata keçirdikləri qətləmlərə də tarixi faktlarla münasibət bildirir.

Ş. Hüseynovun “Tarix obyektivlik və dəqiqliyi sevir” (Hüseynov, 2004, s. 363) məqaləsi tariximizin çox mürəkkəb dövrünü, bugünkü hadisələrin tarixi köklərini araşdırmaq, Xalq Cümhuriyyəti dövrü ilə bağlı tədqiqatlara münasibət baxımından maraq doğurur. Məqalədə müəllif tədqiqatçı-alimlər A. Paşayevin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi ilkin mənbələrdə”, R. Abutalıbovun “Fransa arxivlərindəki Azərbaycanla bağlı araşdırmalar” elmi yazılarını obyektivliyi, sənədliliyi, elmi səviyyəsi, faydalılığını yeni informasiya baxımından qiymətləndirməklə bərabər, bu araşdırmaların gələcək tədqiqatlara yol açdığı qənaətinə gəlir.

Ömrünü milli tarix və yaddaş həqiqətlərinin, bu günümüz üçün əhəmiyyətli faktların axtarışına həsr edən Ş. Hüseynov istiqlal mübarizi, millət fədaisi M. Ə. Rəsulzadə irsini araşdırmaqla milli azadlıq məfkurəsinin səhifələrinə də cığır açmış oldu. Azərbaycan milli hərəkatının lideri M. Ə. Rəsulzadənin uzun illər yasaq altında saxlanmış zəngin irsini arxiv materialları əsasında toplamaqla onu müasir nəsllə təqdim etmişdir.

Ş. Hüseynov “Voprosy istorii” (“Tarix məsələləri”) (2002, s. 11-32) jurnalında “XX əsrin siyasi arxivi” rubrikası altında M. Ə. Rəsulzadənin 1933-cü ilin noyabrında Polşada mühacirətdə olarkən yazdığı (Rəsulzadə, 2009) “Azərbaycanda milli hərəkat” adlı çox dəyərli əsərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, oxucular üçün həm Azərbaycan, həm də rus dilində nəşr etdirmişdir. Bu əsəri çapa hazırlayan Rusiya Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun əməkdaşı, tarix elmləri namizədi (sonralar elmlər doktoru) Salavat Midhətoviç İsaqovun “Məhəmməd Əmin Rəsulzadə” adlı giriş məqaləsi də burada təqdim olunur. Məqalədə Azərbaycanda milli ideya mübarizəsi “Şərqi milli-azadlıq ideyaları ilə Qərbi mədəni-demokratik cərəyanlarını özündə birləşdirən” hərəkat kimi qiymətləndirilir.

Əsərdə siyasi ideoloq M. Ə. Rəsulzadə cümhuriyyətə gedən yol da daxil olmaqla, Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərində milli azadlıq hərəkatını mərhələli şəkildə analiz edir, milli-mədəni tərəqqi, sosial-iqtisadi islahatlar, demokratik dövlət quruculuğu, eləcə də sovetlər dövrünün bütün “siyasi oyunlar”ınadək olan prosesləri geniş və əhatəli təqdim etməklə Azərbaycan tarixinin qaranlıq məqamlarına və ziddiyyətlərinə də aydınlıq gətirir. Tədqiqatçı Ş. Hüseynov bu əsərin aktuallığını məhz həmin faktlarda görür.

Ş. Hüseynovun elmi axtarışları sırasında 2014-cü ildə “İstiqlal” məcmuəsinin transliterasiyası da önəm kəsb edir. “...çoxminillik dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə “Azərbaycan” adlı dövlətimizin bir yaşının tamam olması münasibətilə” (“İstiqlal”, 2014, s. 3) işıq üzü görən məcmuənin transliterasiyasını Ş. Hüseynov AXC-nin 100 illik yubileyinə hazırlığın ilk töhfəsi kimi təqdim edir.

Məcmuədə AXC yaradıcısı, Azərbaycan Milli Şurasının sədri M. Ə. Rəsulzadənin siyasi publisistikamızın maraqlı nümunəsi olan “Azərbaycan Cümhuriyyəti”, “Azərbaycan paytaxtı”, “Seym”dən Parlamana”, M. Ağaoğlunun “Azərbaycan”, Ü. Hacıbəylinin “Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqında” əsərləri, Ə. Cavadın “Milli bayrağımıza”, “Qalx”, Əli Yusifin “Bir turan yolçusu diyor ki” şerləri, xalq ədəbiyyatı nümunələrinin dərci Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələrin siyasi məzmun və mahiyyətini, ədəbi və milli intibahını öyrənmək baxımından da əhəmiyyət kəsb edir.

2013-cü ildə Ş. Hüseynov M. Ə. Rəsulzadənin Bakı və Azərbaycan tarixi ilə əlaqədar yazdığı bir sıra əsərlərini transliterasiya edərək çap etdirmişdir. 1918-ci ilin sentyabrından əvvəl İstanbulda nəşr olunan “Tərcümani-həqiqət” qəzetində Bakı ilə əlaqədar verdiyi bəyanat, 1918-ci il dekabrın 2-dən başlayaraq “Azərbaycan” qəzetində “Azərbaycan paytaxtı” sərlövhəsi ilə dərc edilən araşdırmaları, müstəqil dövlətin Azərbaycan adlanması ilə bağlı İran iddialarına yazdığı “İran və biz”, “Azərbaycan və İran”, “İran-Azərbaycan” adlı cavab məqalələrinin transliterasiyası da Rəsulzadə irsinin tədqiqi və təbliğində qiymətli mənbə hesab oluna bilər.

Bakı erməni-daşnak, ingilis hərbi birləşmələrindən azad olunub, Azərbaycana qovuşandan sonra Cümhuriyyətin paytaxtının tarixi barədə kifayət qədər materialların olmamasından təəssüf hissi keçirən M. Ə. Rəsulzadə vətəndaşlıq mövqeyindən çıxış edərək yazır: "...mətbuatı-ümumiyyətimizin cavan hissəsini ümumi bir surətdə gözdən keçirdim. Bakıya aid bir şey görmədim. Bu bana həvəs və cəsarət verdi. Müxtəsər də olsa, Bakının tarixi haqqında bir kaç yarpaq qaralayalım dedim. Şübhəsiz ki, bu sətirlərlə veriləcək məlumat Azərbaycan Cümhuriyyəti paytaxtının şan və heyətiyyəti ilə mütənəşib olamayacaq... Düşündüm ki, naqis də olsa, bir şey olsun. Biz nəqisini başlarız, mütəşəbbüs gənclərimiz də çalışar, vətən eşqi, məmləkət məhəbbəti ilə səy eylər, bu başlanğıcı təkmil edərlər..." ("İstiqlal", 2014, s. 57).

Böyük tarixi və elmi sübutlar əsasında təqdim olunan bu əsərlər Cümhuriyyət dövrünün müasir tədqiqatçıları üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, Azərbaycanın xarici siyasətinin öyrənilməsində də əsaslı mənbə kimi qiymətlidir.

Ş. Hüseynov araşdırmalarında vərəsəlik, kökə bağlılıq, ənənəyə sədaqət, qədərbilmək kimi keyfiyyətlərlə yanaşı, məzmuncə, jurnalist peşəkarlığı ilə, ən vacibi isə milli qeyrət, həyat həqiqətinə, istiqlal məfkurəsinə sədaqətlə sələflərin yolunu davam etdirməyi ön plana çəkir.

2. "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları

Ş. Hüseynov 1992-ci ildə "Tariximizin ibrətamiz səhifələri" (Hüseynov, 1992) məqaləsində "Jurnalistikamızın "Əkinçi", "Molla Nəsrəddin", "Açıq söz" məktəbləri kimi milli istiqlal məfkurəmizin bayraqdarı" "Azərbaycan" qəzetinin zəngin mənəvi xəzinənin 1918-1920-ci illər fəaliyyətinə, yazılarına marağın xeyli artmasına baxmayaraq, hələ də tədqiqatlardan kənarda qalması məsələsinin aktuallığını diqqətə çatdırır: "... "Azərbaycan" qəzetinin də... yeni əlifba ilə transliterasiya edib nəşr etmə vaxtı çatıb. Qəzetin baş mühərrirləri Ü. Hacıbəyov və C. Hacıbəyovun ...görməli qələm sahiblərinin, o cümlədən zəngin və ibrətamiz irs qoyub getmiş qəzetin baş mühərrirlərindən Xəlil İbrahimin publisistik irsini toplamaq, ona yeni həyat vermək borcu qalır" (Hüseynov, 1992) X. İbrahimin çox ibrətamiz və sənətkarlıq baxımından müasir günümüz üçün aktualıq kəsb edən yazılarının Azərbaycan ictimai fikri üçün onun əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Ş. Hüseynovun "Azərbaycan" qəzetinin səhifələrində parlament hesabatlarını toplaması, transliterasiya edərək latın qrafikasında nəşr etdirməsi mətbuat tarixində atılan mühüm addım idi.

"Azərbaycan" qəzetində Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918 – aprel 1920) adlı üçcildlik ("Azərbaycan" qəzeti, 2015; 2016; 2017) nəinki Azərbaycan Məclisi-Məbusanının –Parlamentin fəaliyyətini, habelə Cümhuriyyət tarixinin ən mötəbər salnaməsi" ("Azərbaycan" qəzeti, 2015, s. 4) olan "Azərbaycan" qəzetinin ölkənin daxilində və xaricində baş verən hadisələrə münasibətini və demokratik dövlət quruculuğu prosesində rolunu öyrənmək baxımından tarix, siyasət, mətbuat və digər sahələrin tədqiqatçıları üçün əsaslı mənbə kimi qiymətləndirilməlidir. Qəzet 9 oktyabr 1919-cu il (№ 291) tarixli sayında məmləkət, millət və vətənin müqəddəs və şərəfi naminə pak bir məfkurə amalı ilə fəaliyyətə başladığını qeyd edir, birillik fəaliyyəti dövründə dərc edilən məqalə və felyetonlarında yeni qurulmuş dövlətin milliyyət, siyasət, ticarət və iqtisadiyyat, eləcə də tariximiz haqqında məlumatlarını məqbul sayır: "Azərbaycan" mühərrirləri böyük bir xüsus və safiyyətlə əllərində tutduqları qələm ilə ancaq bir hədəf və bir qayəyi gözlərinin önündə bulundurmuşlardır ki, o da məmləkətin səlaməti, millətin hürriyyəti-siyasiyyəti, fikri-istiqlaliyyətin qüvvətlənməsidir. Bu üç şüar bittəb bu gün ümum əfradi-millət arasında söylənilib təkrar edilməkdə və mətbuat isə bunu təqviyə eləməkdədir" ("Azərbaycan" qəzeti, 2016, s. 7).

Üç cildə dərc edilən materiallar Azərbaycan Məclisi-Məbusanının tərkib hissəsini, geniş, hərtərəfli gərgin iş fəaliyyətini, burada təmsil olunan partiya və fraksiyaların, parlamentin müxtəlif komissiyalarının, üzvlərin mübahisəli diskussiyalarını, ölkə daxilində gedən proseslərə münasibətlərini, əks qüvvələrin maraqlarını öyrənmək, tariximizi obyektiv, sistemli, faktlar əsasında araşdırmaq üçün çox qiymətli mənbədir.

Ş. Hüseynovun bu üçcildliyi məhz 1918-1920-ci illərdə özünüdərk, özünüdərk və özünüdərk mərhələsində Azərbaycan mətbuatının da rolunu dəyərləndirmək, M. Ə. Rəsulzadə, Ü. Hacıbəyli, C. Hacıbəyli, Ö. F. Nəmanzadə, F. Köçərli, Ə. H. Qaraağazadə, X. İbrahim, Ş. Əfəndizadə, A. Ağazadə və b. publisistlərin ictimai-siyasi proseslər axarında qəzet səhifələrində yaradıcılıq axtarışlarını və onların vətəndaşlıq mövqelərini izləmək baxımından da əhəmiyyətlidir. Bu şəxsiy-

yətlərin Azərbaycanın birliyi, bütövlüyü, azadlığı, müstəqilliyi uğrunda, eləcə də istiqlal savaşında rol oynayan, bir sözlə, demokratik dövlət quruculuğunun tarixi təcrübəsini özündə əks etdirən publisistik irsləri bugünkü günümüzə də ayna tutur, hər birimizi Azərbaycan amalına istiqamətləndirir: “keçmiş ilə hal-hazır arasındakı siyasi, ictimai, milli hərəkətimiz kibi mətbuatımız da gələcək tarixin tədqiq və tənqidinə buraxılmışdır. Tarix, əlbəttə, bir millətin həyatı-siyasiyyə və istiqlaliliyyəsini tədqiq edərkən heç bir xətaı unutmayacağı kibi, heç bir fərdi də məsuliyyətsiz buraxmayacaqdır” (“Azərbaycan” qəzeti, 2016, s. 6).

Tədqiqatları və arxivlərdən topladığı klassik publisistik irslə yalnız milli-tarixi yaddaşımızın köklərini bərpa etməklə kifayətlənməyən Ş. Hüseynov keçmişlə bu gün arasında da bağlılıq qurur.

3. M. Ə. Rəsulzadə irsinin tədqiqi

Tariximizin “Sovet dövrü” adlanan qara kölgəsi bir çox şəxsiyyətlərin və həqiqətlərin üzərinə çökdü. Azərbaycan və türk dünyasının görkəmli siyasi xadimi M. Ə. Rəsulzadə irsinin arxivlərin qaranlıq küncələrindən çıxarılıb millətə qaytarmaqla vətəndaşlıq missiyasını yerinə yetirən Ş. Hüseynov “millət üçün bir səadət qapısı” (Hüseynov, 2014) açan bu böyük şəxsiyyətin əsərlərini toplayıb nəşr etdirməklə milli dövlətçilik tariximizlə bağlı həqiqətlərin də aşkara çıxarılmasına imkan yaratmış oldu.

Ş. Hüseynov tədqiqatlarında “Azərbaycançılıq məfkurəsini işləyib hazırlayan, onu milli dövlətçilik səviyyəsinə yüksəltməyi bacaran, itirilmiş dövlətçilik ənənələrini yeni tarixi şəraitdə ən qabaqcıl, mütərəqqi demokratik təlim formasında yaradılmasına” (Hüseynov, 2004, s. 117) başçılıq edən M. Ə. Rəsulzadəni real və sağlam düşüncə sahibi kimi təqdir edir və onun haqqında qərəzli yanaşmalara, məkrli yalan və böhtanlara münasibət bildirir: “Varislik millətin yetkinlik əlamətidir. Tarixi səriştəsizlərin əlinə vermək, tarixi şəxsiyyətləri hakimiyyət hərislərinin siyasi oyunlarına cəlb etməyə imkan yaratmaq çox böyük xətdir. İman və inanc, milli birlik və bütövlük əsrlərin və nəsillərin vəhdətindən yaranır. Tarixi yaddaşsızlıq, keçmişə təftiş və inkar bizə çox baha başa gəlir” (Hüseynov, 2004, s. 122.) Ş. Hüseynov məhz özünün bu həqiqətinin tədqiqində M. Rəsulzadə irsinə söykənir.

Ş. Hüseynov M. Ə. Rəsulzadənin 1903-1920-ci illərdə müxtəlif mətbuat orqanlarında dərc edilən əsərlərini toplayıb transliterasiya etmək kimi ağır bir yükü çiyinlərinə götürmüşdür. Ədibin əsərlərinin V cildinə (Hüseynov, 2014) 1918-ci il fevral – 1920-ci il aprel aylarında mətbuatda və rəsmi sənədlərdə dərc edilmiş 100-dən artıq əsəri daxil edilmişdir. Bu əsərlər M. Ə. Rəsulzadənin dövlətçilik siyasətini və mətbu irsini öyrənmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatçı-alim M. Ə. Rəsulzadənin AXC dövrü fəaliyyətini onun bir dövlət xadimi, siyasətçi kimi fəaliyyətinin əsas mərhələsi, “Azərbaycan tarixinin qızıl səhifə”si (Hüseynov, 2014, s. 6) adlandırır. Ədibin əsərlərini tariximizin Cümhuriyyət dövrünün tədqiqi və təbliğində ən mötəbər mənbə kimi dəyərləndirən Ş. Hüseynov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini M. Ə. Rəsulzadənin və onun məsləkdəşlərinin “ən böyük əsəri” adlandırır.

Ümumiyyətlə, M. Ə. Rəsulzadənin bu dövr həm ədəbi-bədii irsi, həm də elmi-siyasi fəaliyyəti Ş. Hüseynovun tədqiqatlarında və elmi məqalələrində obyektiv, tərəfsiz, ədalət prinsipinə uyğun öyrənilir və tədqiq edilir.

Nəticə

Araşdırmalardan aydın oldu ki, Ş. Hüseynov AXC dövrünün araşdırmaları ilə 1980-ci illərin sonundan məşğul olmağa başlayıb. Çoxlarının hələ o zaman M. Ə. Rəsulzadə və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ifadələrini gündəmə gətirə bilmədiyi bir zamanda Ş. Hüseynov “Müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikası olmasaydı” adlı məqaləsində yazırdı: “Azərbaycan tarixinin lazımcına öyrənilməmiş, daha doğrusu, birtərəfli və qərəzli tədqiq olunmuş dövrlərindən biri 1918-1920-ci illərdir. Halbuki təxminən 105 il müstəqillik hüququndan məhrum edilmiş xalqımız məhz bu illərdə istiqlaliyyət qazanmış, öz müstəqil milli dövlətini – Azərbaycan Demokratik Respublikasını yaratmışdır” (Hüseynov, 2009, s. 15).

Ş. Hüseynovun bu məqaləsi hələ Sovet İttifaqının hökmranlığı dövründə çap edilmişdi. İndiki müstəqil Azərbaycanı AXC-nin varisi kimi qiymətləndirən tədqiqatçı-alim bu tarixi həqiqətə əsaslanmaqla tariximizin 1918-1920-ci illər kimi çox mürəkkəb, ziddiyyətli və möhtəşəm dövrünü

elmi cəhətdən tədqiq etməyi vacib bilərək, ilk cıdırı özü açmaqla müasir və gələcək nəslin qarşısına müqəddəs bir vəzifə qoymuş oldu.

Ədəbiyyat

1. Abbasova, G. (2024). *Milli mətbuatın faksimile nəşrlərini şərtləndirən əsas faktorlar*.
2. “Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918 – aprel 1920). (2015). I cild. Qanun.
3. “Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918 – aprel 1920). (2016). II cild. Qanun.
4. “Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918 – aprel 1920). (2017). Qanun.
5. Hüseynov, Ş. (2009). *Müstəqilliyin çətin yolu... reallıqlar, düşüncələr*. Elm.
6. Hüseynov, Ş. (2004). *Milli haqq və ədalət axtarışında*. Adiloğlu.
7. Hüseynov, Ş. (2004). *Mənəvi irsimiz və gerçəklik*. Adiloğlu.
8. Hüseynov, Ş. (2007). *Mətbu irsimizdən səhifələr*. Çənlibel.
9. Hüseynov, Ş. (2014). *M.Ə.Rəsulzadə (1903-1909)*. I cild. Şirvanəşr.
10. Hüseynov, Ş. (2001). *M.Ə.Rəsulzadə (1909-1914)*. II c. Şirvanəşr.
11. Hüseynov, Ş. (2014). *M.Ə.Rəsulzadə (1918-aprel 1920)*. V cild, Qanun.
12. Hüseynov, Ş. (1992, 7 oktyabr). Tariximizin ibrətamiz səhifələri . “Azad Azərbaycan” qəzeti.
13. “İstiqlal” (1918 28 Mayıs – 1919). (2014). Qanun.
14. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. (2009). *Azərbaycanda milli hərəkəti*. Elm.